

Szopori Nagy Lajos

TÖRVÉNYSZERŰSÉG VAGY KISZÁMÍTHATATLANSÁG?

Tűnődő széljegyzetek a kis nyelvek irodalmának
fogadtatási kérdéseiről

Jól ismert tény, hogy a kis országok, kis nyelvek irodalmának külföldi befogadására az általános törvényszerűségek csak részben érvényesek. Jobban kiszolgáltatottak a véletleneknek, a külső körülményeknek és az esetleges divatoknak, gyakran az előítéleteknek is, mint az ismert, nagy irodalmak alkotásai. További szabálytalanságokat eredményezhet, ha — mint esetünkben — a kis nyelv irodalmának egy másik kis nyelv felőli megítélését vizsgáljuk. A következőkben két kérdéskört próbálok meg körüljárni a kölcsönös magyar- finn kritikai fogadtatás területén: a nemzetközi sikert aratott művek befogadási gyakorlatának, illetőleg a jelentős késéssel kiadott klasszikus művek fogadtatásának sajátosságait.

Néha előfordul olyan szerencsés véletlen, hogy a kis nyelvek egy-egy írója vagy írójának egy-egy műve nemzetközi érdeklődést kelt vagy éppen világhírűvé válik. E folyamatban nem ritka különféle külső körülmények hatása sem. Ezek lehetnek irodalomközelibbek, mint például valamely nemzetközi díj odaítélése vagy — a régebbi időkben — egy nemzetközi regénypályázat megnyerése; de lehetnek az irodalomtól szinte teljesen függetlenek is. Az adott ország iránti érdeklődés felébredése például valamilyen látványos

vagy megrázó esemény miatt; az író ellenzéki tevékenysége, esetleg emiatti emigrációba kényszerülése, vagy éppen — s korunkban erre van néhány példa — az író magas közéleti funkcióba történő felemelkedése. Nagyon érdekes egyébként, hogy “normális” körülmények között — mind a könyvkiadók, mind a kritikusok körében — a kis nyelvek íróival kapcsolatban eléggé lanya az a — különben erős — igény, hogy ők fedezzenek fel saját országuk olvasói számára egy kiemelkedő művet vagy tehetséget.

A magyar- finn irodalmi kapcsolatokban és kritikai fogadtatási gyakorlatban néhány érdekes szabálytalanság figyelhető meg e nemzetközi sikert elért művek kezelésében. Magyarországon nagyobb az eltérés az átlagostól, s ez valószínűleg összefügg azzal a — könyvünkben bővebben tárgyalt — körülménnyel, hogy a rokonsági eszme miatt a finn irodalom nálunk némiképp sajátos elbánásban részesül, ennek minden jó és kevésbé jó következményét viselve.

Finnországban például már a 30-as évektől jól látható a nemzetközi érdeklődés jelentős befolyása a magyar irodalom kiadására és fogadtatására. Ennek következtében lett Finnország csaknem két évtizedre a magyar lektűr egyik legjobb fogadó országa. A finn könyvpiacra fedezték föl Harsányi Zsolt történelmi életrajzregényeit, s egymás után adták ki őket, méghozzá olyan háttérinformációkkal felszerelve, hogy kezdetben még jelentős lapkritikusok is a korabeli magyar irodalom reprezentáns alkotójaként próbálták olvasni és értelmezni az írókat. Liszt Ferencről szóló életregénye például 14, Galilei-regénye 28 kritikát kapott. A másik kedveltté vált író Földes Jolán, akinek az 1938-as nemzetközi regénypályázaton díjazott művéről 45 recenziót írtak. Az ő sikerük hatására azután számos színvonalaltalanabb lektürt is kiadtak, amelyek olvastán több szakember hamarosan ráébredt, hogy voltaképpen nem az igazi magyar irodalmat olvashatja finnül, s így kritikaírási kedve is lelohadt. Valószínű: a nemzetközi sikereken kívül az a körülmény is közrejátszott e könyvek kiadásában, hogy — miután Finnországban a finnugor nyelvészek ekkor már egyáltalán nem vettek részt magyar szépiro-

dalmi művek fordításában — a kiadók magyarul tudó fordítók híján rákényszerültek arra, hogy más idegen nyelvből ültessék át a magyar műveket. Ez a gyakorlat eltartott egészen a 60-as évek elejéig: még Németh László Iszony (Kivi putoa) című regényét is németből fordították finnre.

A 60-70-es évek fordulójától kezdve az ellenzéki vagy "fél-emigráns" magyar írók iránti kiadói és kritikai érdeklődést konstatálhatjuk. A Magyarországon az ún. megtűrt kategóriába sorolt Mészöly Miklóstól például két regény jelent meg, és a Saulus című igen rangos értékelést kapott. Konrád Györgynek ugyancsak két regényét adták ki, s közülük A látogató (Vierailija) a leglátványosabb kritikai siker volt 1945 után (24 reagálás). Azt azért érdemes megemlíteni, hogy az ugyancsak ellenzéki, ám csöndes opposzcióban élő, nem politizáló Ottlik Géza számos nagy nyelvre lefordított remekműve, az Iskola a határon mindmáig nem jelent meg finnül, noha több kiadónak is készült javaslat a lefordíttatására.

Magyarországon csupán a második világháború előtt találunk példát egy-két esetben a nemzetközi piac és hírnév hatására. Urho Karhumäki és Sally Salminen pályadíjas regénye (Avoveteen — A bajnok, ill. Katriina) azonban mindössze a kiadó számára volt érdekes, a kritikusok ugyanis az utóbbira egyáltalán nem reagáltak, az előbbiről pedig csak két recenziót írtak. Sillanpää fogadtatása már egyértelműbb példa lehet, ám ennek is vannak sajátos vonásai. Arról van szó, hogy Sillanpää már a 20-as, 30-as évek fordulóján ismertté kezdett válni Európában, kivált a német nyelvterületen, Magyarországon viszont első regénye, a Nuorena nukkunut (Silja) csak az író Nobel-díjának évében jelent meg — igaz, még a díj odaítélése előtt. A magyar gyakorlathoz képest nagy számú kritika (7) is pozitívan fogadta a regényt. Pontosán lemérhető azután a díj további kedvező hatása azon, hogy gyorsan megszületett a második kiadás, és az újabb 7 kritikai reagálást eredményezett, s ekkor közöltek kritikát a legrangosabb folyóiratok, ekkor írt a műről a néhány tekintélyesebb kritikus is.

Az utóbbi 30-40 évben viszont azt láthatjuk, hogy a világ

figyelme, érdeklődése alig volt hatással a finn irodalom magyarországi fogadtatására. Ez csak igen kis részben magyarázható politikai okokkal vagy azzal a ténnyel, hogy a kommunista kiadási rendszerben az üzleti szempontoknak kevés volt a szerepe.

A könyvkiadás voltaképpen egyetlen ponton találkozott a nyugati világgal: Waltari történelmi regényei nálunk is sorra megjelentek. Nem lehetetlen persze, hogy ebben egy olyan prózai ok is közrejátszott, hogy az író a szerzői honoráriumát felajánlotta az állami gondozott gyermekeket nevelő fóti gyermekváros javára. A kritika viszont nem fogadta túlzott érdeklődéssel a műveket: nagyrészt a lektúrnek kijáró rövid, figyelemfelhívó ajánlások jelentek meg legtöbbször, s ezek egy része is magazinokban vagy éppen szakszervezeti újságokban.

Bármilyen meglepő is: az olyan nemzetközi sikerek, mint Väinö Linné és Veijo Merié vagy a Neustadt-díjas Haavikkoé meglehetősen érintetlenül hagyták a magyar irodalmi közvéleményt. Linna Tuntematon sotilasáról (Az ismeretlen katona) már 1956-ban hírt adott ugyan Rácz István, a regényre azonban 28 évig kellett várni. Ez a késés némi magyarázattal szolgálhat arra, hogy megjelenéskor mindössze két kritikus írt róla, ráadásul mindkettő a finn irodalom fordítója. Meri regényei viszont (Manillaköysi — Manilakötél és Peiliin piirretty nainen — Tükörbe rajzolt nő) néhány évvel a megjelenésük után olvashatók voltak magyarul, mégis visszhang nélkül maradtak (egy-egy recenziót írtak mind-egyikről). Haavikko esetében még rejtélyesebb a dolog, tudniillik neve és lírája már a válogatott kötet kiadását megelőzően sem volt ismeretlen irodalmi körökben; másrészt pedig a kötet jó időpontban: a díj odaítélése után mintegy fél évvel jelent meg. Neve úgy is a levegőben volt, hogy a díjazásról több újság és irodalmi lap hírt adott. Tény azonban az is, hogy e híradások főszereplője Haavikko magyar "versenyháza" Weöres Sándor volt. Talán annyit mégis tulajdoníthatunk a díj hatásának, hogy a megjelent három kritika elemzően és elismerően foglalkozott vele — ámbár egyik közülük, s éppen

a Nagyvilág című világirodalmi folyóiraté — három évvel a kötet megjelenése után látott napvilágot.

A második vizsgálandó kérdéskör — hogy tudniillik kiadhatók-e valamelyes siker reményében utólag, jelentős késéssel az olyan művek, amelyek időközben saját országukban klasszikussá váltak — talán még izgalmasabb. Fölveti ugyanis azt a teoretikus problémát is: érdekelheti-e egy múlt korszak és/vagy irányzat helyi, kis nyelvi változata a kései olvasót úgy, hogy írójáról eladdig nem vagy alig hallott; s ha érdeklő is esetleg, számos egyéb olvasmányélménye alapján nem érzi-e a már jól ismert irányzat e megtestesülését plágiumnak. Annál is inkább, mert — ahogy még 1908-ban egy jó nevű magyar esszéista, Ignotus talán túlságosan nyersen megállapította: “A kis nép alkotójának az a sorsa, hogy legvadabb erőfeszítésének sincs több eredménye, mint hogy későn és tökéletlenül megcsinálja, amit egyebütt már el is felejtettek.”

Nos, a magyar- finn irodalmi kapcsolatok gyakorlatában ez a kérdéskör is összetettebbnek, bonyolultabbnak látszik.

Mindkét országban 9-9 olyan klasszikusnak mondható mű található, amelynek kiadása legalább húsz évet késett a másik országban. A késedelmi rekordot Runeberg Hanna című műve tartja: kiadása után 149 évvel fordították magyarra. Ezt három magyar mű követi több, mint nyolc évtizedes késéssel: Arany János elbeszélő költeményei, a Toldi és a Toldi estéje (Toldin ehtoo), valamint Madách Imre drámai költeménye, Az ember tragédiája (Ihmisen murhenäytelmä). Itt közbevetőleg indokolt emlékeztetni arra, hogy a két ország “késedelmi vetélkedője” nem egyenlő feltételekkel folyik, hiszen a finneknek — a magyar irodalom gazdagabb múltja miatt — eleve több lehet a pótolnivalójuk.

Jelentős késedelmet szenvedett még Magyarországon Aleksis Kivi két művének (Nummisuutarit — A pusztai vargák: 65 év; Seitsemän veljestä — A hét testvér: 72 év) kiadása; Finnországban pedig Babits Mihály A gólyakalifa (Haikarakaliifi — 65 év) és Móra Ferenc Kincskereső kisködmön (Lumottu turkisnuttu) című regényéé.

Finnországban a kilenc magyar mű közül három maradt szinte teljesen kritikai visszhang nélkül: két Mikszáth Kálmán regény, *A különös házasság* (Ihmeellinen avioliitto — 1 kritika) és *A Noszty fiú esete Tóth Marival* (Tyttö kierroksessa — 0 kritika), valamint Móra Ferenc regénye, az *Ének a búzamezőkről* (Laiho lainehtii — 0 kritika). Mindhárom 1945-47 között jelent meg finnül, és az utóbbi 20, a Mikszáth-regények pedig 49, illetve 47 évet késtek. Magyarországon négy finn mű járt hasonlóan. Kivi Nummisuutarit-járól egyetlen recenzió sem jelent meg 1929-ben, az alábbi három mű pedig egy-egy kritikát kapott a 70-80-as években: Lauri Viita: *Moreeni* (Moréna — 30 év késés), Toivo Pekkanen: *Lapsuuteni* (Egy falat kenyér — 28 év) és Hannu Salama: *Juhannustanssit* (Szent Iván-éji tánc — 22 év).

A fent említett két Mikszáth-regény nem igazán felel meg annak a kritériumnak, hogy az író első kiadott műve legyen a másik országban, hiszen három regénye már — szintén késéssel — a 20-as években megjelent Finnországban. Feltehető, hogy részben éppen ezek miatt járt egészen sajátosan szerencsétlenül a befogadást illetően. E három regény ugyanis semmiképpen sem tartozik írói pályájának kiemelkedő produkciói közé; emellett pedig némelyikük olyan mélyen a magyar viszonyokban gyökerezik, hogy megértése több háttérismeretet igényelne, mint ami egy külföldi olvasónak meglehet. Végül a mikszáthi nyelvi előadásmód is olyan, amely csak jelentős veszteséggel ültethető át idegen nyelvre. Így történhetett meg, amint az elsőnek említettéről megjelent négy kritika tanúsítja, hogy az előadásmód könnyedsége csak megerősítette azt a felfogást, hogy könnyű műről van szó, s egyértelműen a szórakoztató irodalom körébe sorolták. A következő kettőt, majd azután a két nagyregényt így már figyelemre se méltatták. Móra Ferenc visszhang nélkül maradt regénye egy, az első világháború utáni jellemző szituációt dolgoz föl: egy Magyarországon maradt orosz hadifogoly és egy hadiözvegy magyar parasztasszony szerelmének és együttélésének történetét. Nem tartom lehetetlennek, hogy az újabb és másfajta háborúból kikeveredett finneknek kissé idegen

volt mind a téma, mind a feldolgozás szemléletmódja. De nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy a könyv egy akkoriban még új, kis kiadónál, a Karistónál jelent meg. Finnországban ugyanis szembetűnően nagyobb a szerepe mindmáig a kiadónak a kritikai visszhang szempontjából, mint Magyarországon. Olyan példák bizonyítják ezt a legtöbbször évtizedekből, mint hogy a Kirjayhtymä kiadta Illyés- és Pilinszky-versválogatás két, illetve négy kritikájával szemben a WSOY kiadta Nagy László- és Csoóri-kötet 12, illetve 15 kritikája áll.

A magyarországi késedelmes kiadások közül a legkevésbé a Kivi-vígjáték (Nummisuutarit) kudarcát tudom indokolni. 1929-ben az író neve nem volt már ismeretlen, a mű pedig — ha igénytelen kis füzetformában is — az egyik legismertebb kiadó, a Franklin Rt. gondozásában jelent meg, s még ugyanazon évben utánnomás is készült belőle. A Pekkanen- és a Viita-regény esetében valószínű oknak látszik az eléggé szerencsétlen időzítés. A 70-80-as évek fordulója kétszeresen is alkalmatlan időpont volt a művek világának befogadására. Egyrészt — az 50-es évek “olvasmányélményeiből” eredően — volt egy, a telítettségből és a gyenge minőségéből következő idegenkedés a munkástémájú vagy a szegénysorsot bemutató művektől. Másrészt a két mű megjelenése idején az egész magyar közgondolkodás — már és még — a viszonylagos anyagi jólét és a fogyasztói társadalom körében mozgott, s a tudatban működött a “nyomorelhárító mechanizmus”. Pekkanen könyve mindemellett talán még azért is szerencsétlen helyzetbe került, mert annak a Finn Irodalom Könyvtára sorozatnak a harmadik darabjaként jelent meg, amelyben addig már korábban kiadott finn regények újabb kiadása látott napvilágot. A Salama regénye körüli csend ismét nagy rejtély számomra. Egyetlen feltételezésem, hogy az a nyereség és durva kifejezőmód, ami annak idején botránnyá tette a művet Finnországban, magyarországi megjelenési idejére nálunk is elveszítette újszerűségét.

A jelentős késéssel kiadott könyvek közt olyannal, amelynek fogadtatását kritikai sikernek lehet nevezni, valójá-

ban csak Finnországban találkozhatunk. Három különféle típusát vagy kiváltó okát tudjuk regisztrálni az érdeklődésnek, illetőleg az elismerésnek. Az első a fordító személye — vagy úgy is fogalmazhatnánk: a tekintély szerepe. Ez vitte sikerre a Toldit 1927-ben, a Toldi estéjét pedig 1937-ben. Az előbbiről megjelent 11 és az utóbbiról született 13 ismertetés olyan nagy hangsúllyal foglalkozik Otto Manninen fordítói teljesítményével, hogy bennünket, magyarokat szinte már sérthetne az eredeti mű értékeinek némi háttérbe szorulása. Máskor meg nem tudjuk, büszkéek legyünk-e mi is, vagy elmosolyodjunk azon a megállapításon, hogy “talán jobb is a fordítás, mint az eredeti” — miután a magyar irodalom talán legnagyobb nyelvészének szövegéről van szó. Manninen tekintélyének hatása egyébként ott látszik a legjobban, ahol a kritikus ugyan az eposz (!) műfaj 20-as évekbeli korszerűtlenségéről is elmélkedik, ám végkövetkeztetése a mű értékeiről egyértelműen pozitív lesz.

A második érdeklődéskiváltó ok a szóban forgó mű problematikájának vagy megközelítésmódjának újbóli idő- vagy korszerűvé válása a fogadó országban. Erre a közelműltből van két példánk. Illyés Gyula Puszták népe (Pustan kansaa) című irodalmi szociográfiáját — 34 éves késéssel — akkor adták ki Finnországban, amikor zajlott a “nagy költözés” (suuri muutto), s amikor ez témája is volt a finn próza egyik vonulatának. Függetlenül attól, hogy Illyés egy egészen más korszak és egészen más viszonyrendszer képét rajzolja meg könyvében, a kilenc finn kritikus közül több különféle összevetési vagy hivatkozási pontokat keres és talál a mű világa, gondolatai és a korabeli finn valóság között. A másik műben, Babits Gólyakalifájában a pszichoanalitikai dimenziók ébresztették föl a recenzensek figyemét.

A harmadikként említendő érdeklődéskeltő tényező nem határolható körül egészen pontosan. Móra Ferenc gyermekregényével (Kincskereső kisködmön) kapcsolatban találkozunk vele. A regény a múlt század végi falusi környezetben játszódó történetfűzér, s szegénysorsú kisfiú főhősének inkább lelki-szellemi, mintsem valóságos kalandjait beszéli el

az író, finoman elegyítve realitást és fantasztikumot, könnyet és derűt. A mű tulajdonképpen szinte mindenben teljes ellentéte korunk cselekményességét, földönkívüli hősöket vagy szupermeneket fölvonultató gyermekregényeinek és filmjeinek. Nos, a kritikák tanúsága szerint éppen ez a teljes különbözőség váltott ki pozitív hatást, s az érzelmeket rejtegető 20. századvégi embert az érzelemgazdagság és -finomság fogta meg a műben.

Az elmondottakon kívül eltűnődhetnénk még egy negyedik sikertényező lehetősége fölött is — ez azonban valójában mindkét országban csak kis nyomokban hatott. Arról a szituációról van szó, amikor egy jelentős író a híre már megelőz: a fogadó ország tud, hallott valamit róla vagy kiemelkedő művéről annak megjelenése előtt, s ez pozitívan befolyásolhatja a fogadást. Finnországban ilyen helyzetben volt Madách *Az ember tragédiája* című műve, Magyarországon pedig a *Seitsemän* veljestä.

A megjelent kritikák száma alapján mindkét országban minősíthetnénk sikeresnek a fogadtatást. Ám a reagálások — egy-két kivételtől (mint Lauri Viljanen és Asztalos Sándoré) eltekintve — rövid, udvarias és ennek megfelelően kissé felszínes írások. Ahogy a könyvünkben már megfogalmaztam: a recenzensek előzetes ismereteik alapján tudják ugyan, hogy jelentős művel van dolguk, és ezt esetleg egy mondatban meg is állapítják, de valójában nem érzik a súlyát, mert nem igazán nyílik meg számukra a mű. A finn kritikusok többsége nem látta meg a Madách-műben a sajtószertüskéket, s bizonyos fokig világirodalmi példák utánérzésekként kezelte; a magyar recenzensek pedig nem tudtak mit kezdeni a Kivi-regény szabálytalan, "kevert" műformájával és sajátos struktúrájával. A Kivi-mű befogadását feltehetően az is megnehezítette, hogy azon alkotások közé tartozik, amelyeknek a más nyelvre történő átültetése meglehetősen sok veszteséggel jár. Ez lehet a magyarázata annak, hogy amikor Rácz Isván 1955-ben újrafordította a regényt igazán dicsérendő nyelvi találékonysággal, akkor sem mélyült el a kritikai megítélés. A Madách-mű fogadtatásának viszont olyan, ugyancsak

nyelvi-stílusbeli okát látjuk, hogy éppen a finn fordításfelfogás átalakulási szakaszában jelent meg, s a szembenálló táborok figyelmét az átültetés kérdése a kelleténél jobban lekötötte, és talán a műről alkotott ítéletét is befolyásolta.

“Bölcs tanulság” gyanánt természetesen én is csak azt a közhelyet tudom elismételni, hogy minden fontos művet lehetőleg a maga idejében kell lefordítani. A kis nyelveken született művekre ez fokozottan áll, mivel esetükben az utólagos pótlás — láttuk — még kevesebb reménnyel kecsegtet. Nem kívánom persze tagadni általánosságban a pótlások szükségességét, sőt — ha a kiadók hajlandók rá — egy-egy irodalom fontos alapműveit célszerű késve is megjelentetni, mindenekelőtt az oktatás és a kutatás érdekében. Semmiképpen sem történhet azonban ez a kortárs művek rovására.

Irodalom

Varpio, Yrjö, Szopori Nagy, Lajos, Suomen ja Unkarin kirjalliset suhteet 1920-1986. SKS, Helsinki, 1990.